

6D051300 «Әлемдік экономика» мамандығының PhD докторанты
Есентай Айгерімнің
**«Әлемдік қаржы дағдарысы және ұлттық зейнетақы жүйелері:
ықпалын бағалау және даму перспективалары»**
тақырыбындағы диссертациялық жұмысына
АНДАТПА

Жұмыстың жалпы сипаты. Диссертациялық зерттеу қаржы дағдарысы мен зейнетақы жүйелерінің мәселелері проблемаларына арналған.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Адам өмірін ұйымдастырудың маңызды мәселелерінің қатарына қабілетсіз жастағы қаржылық тұрақтылық жатады. Бұл тақырып қазіргі таңда сұранысқа ие және өзекті болып табылады. Көптеген мемлекеттер үшін әлеуметтік саладағы ең маңызды және мәнді жетістік зейнеткерлік жасқа жеткеннен кейін кепілдендірілген кірісті қамтамасыз ету және өмір сүрудің ақырғы мерзімі кезеңін ұлғайту деп санауға болады.

Халықтың кейбір топтары тіпті белсенді өмір бойы қартайғанда мұқтажсыз күн көру үшін азды-көпті қолайлы кірісті үнемдеуге және кепілдік беруге мүмкіндік беретін тиімді кірістерге ие бола алмайды. Мемлекетте зейнетақы жүйесінің болуының салдары зейнетақымен қамсыздандырудың қажеттілігі және оны ұсыну мүмкіндігі, яғни қаржы көздерінің болуы болып табылады.

Бұл проблема Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаевтың 01.09.2021 жылғы Қазақстан халқына Жолдауында көрініс тапты. Әлеуметтік жаңғыртудың жаңа кезеңі 6-тармақ, онда Мемлекет басшысы елеулі проблема болып табылатын отандық зейнетақы жүйесін дамытуға ерекше назар аудару қажеттігін атап өтті. Сондай-ақ, зейнетақы жүйесін жаңғырту Қазақстан 2050 стратегиясы бағдарламасына сәйкес қажет.

Проблеманың зерттелу дәрежесі

1. Әлемдік қаржы дағдарысының өзара әсері және зейнетақы жүйелерінің қаржылық тұрақтылығы мәселелері жөніндегі теориялық және эмпирикалық жұмыстар 1970-жылдардан бастап жарияланып келеді, ал зейнетақы жүйелерін реформалау проблематикасы, оның ішінде негізгі іс-шаралар, реформалар жоспарлары мен сценарийлерінің сипаттамалары экономикалық әдебиетте кеңінен ұсынылған.

2. Зейнетақымен қамсыздандырудың теориялық және әдіснамалық негізін Г. Бродский, Л.Дегтяр, А.И. Добрынин, В.Д. Каменев, А. Киевич, В.Н. алин, В. В. Роик, А. Соловьев, Ю. Таранух, В.В. Торлопов, Е. М. Четыркин, А.Щербаков, Е.Л. Якушев, Парамонова зерттеулері қалады. Қаржы құралдары мен қаржы өнімдері капиталы нарығындағы жаңалықтар, зейнетақы жинақтарына инвестициялық табысты есептеу және бөлу әдістері және зейнетақы қорлары қызметінің капитал нарығындағы басқа да проблемалары У.Ф. Шарп, А.Маршалл, П.Даймонд, Х.Пинер, И.Герар, Н.Малютин еңбектерінде қаралады.

3. Әлеуметтік проблемаларды шешудің, осы саладағы нарықтық реформаларды жүргізудің қазіргі заманғы үрдістері мен тетіктері, зейнетақы қорларын институционалдық инвесторлар ретінде қалыптастыру мен жұмыс істеу, инвестициялық менеджмент, қор нарығын дамыту, зейнетақы активтерін басқаруды жетілдіру, жаңа қаржы құралдарын енгізу мәселелері мынадай отандық ғалым-экономистердің еңбектерінде көрініс тапты: А.А. Алимбаев, Р. А. Алшанов, Я. А. Аубакиров, С. Аханов, С. Ш. Ауельбаев, О. Б. Баймуратов, С. Х. Берешев, В. Ю. Додонов, Г.Н. Дугалова, Р.З. Жалелева, Е.Б. Жатқанбаев, А. Б. Зейнельгабдин, Р.Е. Елемесов, А. Есентугелова, Т. А. сиркепов, Д. К.Кабдиева, М.Б. Кенжегузин, Т.К. Койчуев, А.Қ. Қошанов, К.Е. Кубаев, М.К. Мельдаханова, Т.И. Мухамбетов, А.Г. Мухамеджанова, Қ.С. ухтарова, Н.К. Нурланова, А.Ш. Нұрсеит, М. Оспанов, А.Ф. Расулев, Т.П. Притворова, Т. М. Рогачева, О. Сабден, К.А. Сағадиев, Г.Н. Санзыбаева, А.Н. Саханова, М.У. Спанов, Л. С. Тимошенко, Э. А. Туркебаев, Ю.

Шокаманов, Ө.Қ. Шеденов, Н.Н. Хамитов және басқа қазақстандық ғалымдар. Қазақстандық жинақтаушы зейнетақы жүйесін қалыптастырудың негізгі ережелерін негіздеу, жинақтаушы зейнетақы қорлары қызметінің болмысы мен проблемаларын зерттеу келесідей диссертациялық жұмыстарда келтірілген: Г.Н. Әбдіқалықова, Б.Л. Бекбердиев, А.Т. Бекишева, Г.Б. Даулетбаков, К.С. Джраува, Б.А. Еспенбетова, Л.Е. Ибрагимова, Н.А. Коржова, В.Г. Ли, Н.С. Молдахметова, А.Х. Нұрсейітова, Э.Ж. Сыздықова. Атап айтқанда, Н.А. Коржованың докторлық диссертациясында басқару жүйесін жетілдіру тұрғысынан зейнетақымен қамсыздандыру императивтері зерттелген, бұл ретте осы жұмыстың ғылыми әзірлемелерінің негізінде зейнетақылық сақтандыру жатыр. Г.Н. Әбдіқалықованың диссертациялық зерттеуі 2014 жылға дейінгі қазақстандық ЖЗҚ-ның жұмыс істеуінің, зейнетақы қорларының активтерін капиталдандырудың қазіргі заманғы проблемаларын анықтады. А.Т. Бекешеваның диссертациясында мемлекеттің өтпелі экономикадағы жинақтаушы зейнетақы жүйесін қалыптастыру және реттеу заңдылықтары зерттелді. Ләззат Ибрагимованың диссертациялық зерттеуінде жинақтаушы зейнетақы қорының жинақтаушы жүйенің жүйе құраушы факторы ретіндегі рөлі айқындалды. Бұдан басқа, Қазақстанда және шетелде зейнетақымен қамсыздандыру жүйесінің, әлеуметтік және аннуитеттік сақтандыру нарығының жұмыс істеу проблемаларын зерттейтін бірқатар сарапшылар бар. Мұндай сарапшылардың ішінде Н. Әлімұхамбетов, А. Алисултанов, Е. Белгібаева, Б. Жәмішев, Г.Ж. Қарағұсова, Г.А. Марченко, Е. Нұрмұхамбетов және т. б. атап өткен жөн.

2. Жалпы әлемдік қаржы дағдарысы мен зейнетақымен қамтамасыз ету мәселелерінің кеңінен талқыланғанына қарамастан, әлемде болып жатқан халық құрылымының серпіні мен демографиялық өзгерістерді біріктіретін «әлемдік қаржы дағдарысы – зейнетақы жүйелерінің қаржылық тұрақтылығы» өзара әсері мен өзара байланысын талдаудың бірыңғай әдіснамасын құру мәселесі әлі күнге дейін әдебиетте қарастырылмаған.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттері. Әлемдік қаржы дағдарысының ұлттық зейнетақы жүйелеріне әсерін талдау және экономиканың құлдырауы жағдайында Қазақстанның зейнетақы жүйесінің даму бағыттары мен перспективаларын айқындау.

Қойылған мақсатқа жету үшін диссертациялық зерттеуде **келесі міндеттер шешіледі:**

1. Әлемдік қаржы дағдарысы мен зейнетақы жүйелерінің қаржылық тұрақтылығының өзара байланысының теориялық модельдерінің генезисін зерделеу;
2. Зейнетақымен қамсыздандыру ұғымын нақтылау, зейнетақы жүйелерін реформалаудың қазіргі кездегі негізгі тұжырымдамаларына салыстырмалы талдау жасау.
3. Дамыған және дамушы елдердегі зейнетақы реформаларының ерекшеліктері мен айырмашылықтарын, негіздемелерін бөліп көрсету.
4. Демографиялық болжамның әртүрлі сценарийлеріне байланысты 2030 жылға дейін зейнетақы жүйесінің негізгі параметрлерін болжау әдіснамасын әзірлеу.

Зерттеу гипотезасы. Демографиялық дағдарыс, жұмысшылар саны зейнеткерлер санынан аз болған кезде жұмыс істейтін халыққа зейнетақы ауыртпалығын арттырады және мемлекеттік зейнетақы міндеттемелерінің қаржылық қамтамасыз етілуіне қауіп төндіреді.

Жұмыс идеясы. Демографиялық дағдарыс Қазақстанды ғана емес, әлемнің барлық дамыған елдерінде егде жастағы халықты қорғауға және әлемдік қаржы дағдарысы мен COVID-19 пандемиясының әсері жағдайында экономикалық өсуге жәрдемдесуге бағытталған зейнетақы жүйелерін оңтайландыру тәсілдерін іздестіруге мәжбүрлейді.

Зерттеу саласы. Халықаралық экономика, әлемдік экономикалық қатынастар.

Зерттеу нысаны. Зерттеу нысаны ұлттық зейнетақы жүйелері болып табылады.

Зерттеу пәні. Зерттеу пәні жаһандық демографиялық және экономикалық сын-қатерлер жағдайында зейнетақы жүйелерін дамыту мен реформалаудың ерекшеліктері болып табылады.

Зерттеудің теориялық және әдіснамалық базасы.

Диссертациялық зерттеу келесідей сандық және сапалық әдістерді пайдалана отырып, құрылымдық тәсіл негізінде жүргізілді: жинақтау, жүйелеу, салыстыру, тарихи-логикалық

– зейнетақылық сақтандыру ұғымының мәнін зерделеу үшін (2-тарау), шетелдік тәжірибені талдау (2-тарау), Қазақстанның зейнетақы активтерін пайдалану және басқару жөніндегі заңнамалық базасын талдау (3-тарау);

Статистикалық деректерді өңдеу үшін STATA (SPSS, STATISTICA, R, MatLab, Eviews, Microsoft Power BI, Microsoft Excel, т.б.) бағдарламалары пайдаланылды.

Зерттеудің ақпараттық базасы. Диссертациялық зерттеудің ақпараттық базасы бастапқы және қайталама мәліметтер болды.

Бастапқы деректер көздері: диссертация бейіні бойынша сарапшылардың сараптамалық бағалары. Қайталама деректер көздері: Ұлттық статистика бюросының, Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің статистикалық деректері, Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің, Дүниежүзілік банктің, Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының, Біріккен Ұлттар Ұйымының талдамалық есептері, Бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қорының есептері және т.б.

Ғылыми жаңалығы. Жүргізілген зерттеудің ғылыми жаңалығы әлемдік қаржылық дағдарыстар мен зейнетақымен қамсыздандыру тұрақтылығының өзара байланысын, атап айтқанда, халықаралық деңгейдегі демографиялық процестердің өзгеруін және олардың жүйенің тұрақтылығына әсерін ескере отырып, талдау үшін модельдер жиынтығын әзірлеуден тұрады.

Ғылыми жаңалықты анықтайтын және қорғау тақырыбын ұсынатын негізгі нәтижелерге мыналар жатады:

Диссертациялық зерттеу барысында оның ғылыми жаңалығын анықтайтын келесі ғылыми нәтижелерге қол жеткізілді:

1. Туу деңгейін, қаржы жүйелері мен тұтастай алғанда экономикалардың дамуын ескере отырып, дамыған және дамушы елдердегі зейнетақы реформаларының ерекшеліктері айқындалады; ұлттық экономикалар салаларын дағдарысқа қарсы реттеудің себептерін, ерекшеліктерін, салдарларын анықтауға және дұрыс бағытын таңдауға ықпал ететін қазіргі заманғы жағдайларда дағдарыстарды жіктеудің әртүрлі әдіснамалары қаралады; әлем елдерінде зейнетақы жүйелерінің қалыптасуының негізгі кезеңдерінде қарттықты әлеуметтік қорғау жүйесін дамытудың алғышарттары мен факторлары айқындалады;

2. Әлемдік тәжірибені талдау негізінде әлемнің кейбір елдерінің зейнетақы жүйелері реформаларының санаттарына сипаттама берілетін болады, ол реформалар негізінен зейнетақы тарату жүйелеріне қатысты зейнеткерлер алдындағы мемлекеттік міндеттемелерді төмендетуге бағытталғанын көрсетті. Оларға зейнеткерлік жасты арттыру, зейнетақы алу үшін қажетті ең төменгі еңбек өтілін арттыру, ерте зейнетке шығуды шектеу (зейнетақыға тыйым салу немесе оны төмендету) және кеш зейнетке шығуды ынталандыру (зейнетақыны ұлғайту) жатады;

3. Қаржы дағдарысының зейнетақы жүйелерінің деңгейлеріне әсері сипатталады, сондай-ақ дамыған елдердің зейнетақы жүйелерінің жалпы белгілері айқындалады және дамушы елдердің зейнетақы жүйелерінің түрлері бөліп көрсетіледі. Қазақстанды қоса алғанда, дамыған және дамушы елдердің дағдарыстары жағдайында зейнетақы жүйелерін реформалау ерекшеліктері сипатталады; Қазақстанның зейнетақы жүйесінің дамуын талдау макроэкономикалық орта, әлемдік экономикадағы үрдістер, экономикалық өсу, корпоративтік сектордың дамуы сияқты зейнетақы жүйесінің қаржылық тұрақтылығы факторларын бөліп көрсетуге мүмкіндік береді;

4. Әлемдік қаржы дағдарысы мен пандемияның сын-қатерлеріне жауап ретінде Қазақстан Республикасының зейнетақы жүйесін дамытудың 2020-2030 жылдарға арналған сценарийі әзірленді. Инновациялық (немесе позитивті) бейтарап сценарийді толықтырады. Ол зейнетақымен қамтамасыз етуге жұмсалатын шығындардың қалыпты өсуін және өңірлер деңгейінде шараларды жүзеге асыруды көздейді. Сценарийге: 1) Қазақстан аумағында зейнетақымен сақтандыруды енгізу; 2) зейнетақымен қамтамасыз етуде

мемлекеттік-жеке әріптестік тетіктерін белсенді тарату кіреді. Инновациялық сценарийде автор жасаған алғашқы үш шараны енгізудің перспективалары мен салдарын талдауға арналған модельдер бар.

Қорғауға шығарылған негізгі тұжырым:

1) Туу деңгейін, қаржы жүйелері мен жалпы экономикалардың дамуын ескере отырып, дамыған және дамушы елдердегі зейнетақы реформаларының ерекшеліктерін анықтау;

2) Зейнетақы жүйесінің қаржылық тұрақтылығының макроэкономикалық орта, әлемдік экономикадағы үрдістер, экономикалық өсу, корпоративтік сектордың дамуы сияқты факторларын анықтау;

3) Разработка комплекса модели для анализа взаимосвязи мировых финансовых кризисов и стабильности пенсионного обеспечения, в частности, с учетом изменений демографических процессов на международном уровне, и их влияние на финансовую устойчивость пенсионной системы

4) Әлемдік тәжірибені ескере отырып, Қазақстанның зейнетақы жүйесін дамытудың перспективалық бағыттары бойынша ұсынымдар әзірлеу.

Бұл жұмыстың басқа ғылыми-зерттеу жұмыстарымен байланысы.

Диссертациялық зерттеу BR05236639 «Қазақстанның үшінші технологиялық жаңғырту негізінде ғылыми сыйымды экономикаға бастар жолы: даму стратегиясы, модельдері мен тетіктері» (2018-2020 жж.), атап айтқанда 1.6-тапсырма «Қазақстанда ғылыми сыйымды экономика қалыптастыру жағдайындағы инвестициялық-қаржы жүйесінің моделі» бағдарламалық-мақсатты қаржыландырудың ғылыми-техникалық бағдарламасы шеңберінде орындалды

Диссертацияның көлемі мен құрылымы. Диссертациялық жұмыстың құрылымы логиканы, зерттеу тәртібін және қойылған міндеттерді шешу алгоритмін көрсетеді. Диссертация мазмұннан, белгілерден және қысқартулардан, кіріспеден, үш тараудан, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімінен және қосымшадан тұрады. Диссертациялық зерттеудің көлемі 128 толық мәтін бетінен тұрады, оған 16 кесте, 9 сурет кіреді. Пайдаланылған әдебиеттер тізімінде 82 атау бар.

Зерттеу нәтижелерінің теориялық және практикалық маңызы. Диссертациялық зерттеу барысында қол жеткізген нәтижелер дамыған және дамушы елдердің зейнетақы жүйелерін зерттеудің теориялық және әдіснамалық негіздерін дамыту үшін маңызды. Зерттеу барысында зейнетақы жүйесін жаңғырту үшін жүргізіліп жатқан реформалар туралы жаңа білім алынды. Диссертациялық зерттеудің нәтижелері жаңа зерттеу міндеттерін қоюға негіз бола алады.

Зерттеу нәтижелерінің практикалық құндылығы. Зерттеу нәтижелерінің практикалық құндылығы Қазақстан Республикасының зейнетақымен қамсыздандыру жүйесін дамыту жөнінде әзірленген ұсыныстарды мемлекет әлеуметтік мемлекет ретіндегі ең өткір әлеуметтік-экономикалық мәселелердің бірі – тиімді зейнетақы жүйесін құру үшін пайдалана алатындығында.

Сенімділік дәрежесі мен апробациялау нәтижелері. Диссертацияның негізгі тұжырымдары ҚР Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитеті Экономика институтының ғылыми-әдістемелік семинарларында, «Жаһандану жағдайындағы қазіргі Қазақстанның саяси-құқықтық және экономикалық даму аспектілері" халықаралық ғылыми-практикалық конференциясында, Академик Әшімбаев Түймебай Әшімбайұлының туғанына 100 жыл толуына арналған «Қазақстанның экономикалық ғылымы: ізденістер мен шешімдер» тақырыбындағы халықаралық ғылыми-практикалық конференцияда, ұжымдық монография талқыланды «Қазақстанның экономикалық қауіпсіздігі мен әлеуметтік тұрақтылығы стратегиясы» атты дөңгелек үстелде талқыланды.

Диссертация тақырыбы бойынша жарық көрген жарияланымдар. Қорғауға шығарылатын негізгі ережелер мен қорытындылар ғылыми еңбектерде көрініс тапты, олардың ішінде, 2 – нөлдік емес импакт-факторы бар және Scopus және Web of science

халықаралық ақпараттық ресурстарына кіретін журналда, 1 – ұжымдық монография бөлімінде, 4 – шетелдік журналдарда және халықаралық ғылыми конференциялар материалдарында, 3 – ҚР БҒМ БҒСҚҚ ұсынған басылымдарда.

1. A.Yessentay, S.Nurymova, M.Khalitova, Y.Jumabayev, Mohd-Pisal Zainal. Kazakhstani financial sector performance features under current conditions. // «Вестник Национальной академии наук Республики Казахстан». ISSN 2518-1467 (Online), ISSN 1991-3494 (Print). Собственник: ООО «Национальная ISSN 1991-3494. Volume 1, Number 377 (2019), 130 – 144 <https://doi.org/10.32014/2019.2518-1467.16>

2. A.Yessentay. Emerging trends in times of instability : new challenges and opportunities for social security. // Economics: the strategy and practice. 2018;(2):114-119.

3. A.Yessentay, S.Nurymova. Regulation of national economies in terms of the global financial crisis: contradictions and measures of overcoming them // Economics: the strategy and practice №3(47) 2018: 31-41

4. A.Yessentay, S.Nurymova. Threats to the financial security of the national economies in the Central Asia countries in times of financial crisis // International Journal of Innovative Technologies in Economy, (8(20), 43-51. https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijite/30112018/6214

5. A.Yessentay S.Nurymova. Directions of financial security enforcement in the Central Asia countries // International Journal of Innovative Technologies in Economy, (4(16), 12-15.

6. A.Yessentay. Международный опыт в вопросе определения самозанятых, их портрета и культуры планирования пенсии // СБОРНИК материалов международной научно-практической конференции «Политико-правовые и экономические аспекты развития современного казахстана в условиях глобализации», Посвященной 50-летию юбилею доктора юридических наук, профессора, Декана факультета международных отношений КазНУ им. аль-Фараби Айдарбаева Сагынғалий Жоламановича 22 сентября 2018 года, стр.199-203

7. A.Yessentay. Управление пенсионной системой : опыт Норвегии для Казахстана // Материалы международной научно практической конференции на тему: «Экономическая наука Казахстана: поиски и решения», посвященная 100-летию со дня рождения академика Ашимбаева Туймебая Ашимбаевича – Алматы, 18 мая 2018 том 1 стр. 277-288

8. A.Yessentay. Зарубежный опыт развития систем пенсионного обеспечения на добровольных началах // Стратегия экономической безопасности и социальной стабильности Казахстана. Под ред. Академика НАН РК А.А. Сатыбалдина. – Алматы: Институт экономики КН МОН РК, 2019. – 740 с. ISBN 978-601-215-184-8

В 2-х т. – Алматы: Институт экономики КН МОН РК стр . 639-653

9. A.Yessentay A.Kireyeva, A.Nurbatsin, N.Bagayeva, Sh.Turdalina. Exploring determinants of innovation potential of enterprises in Kazakhstan // Problems and Perspectives in Management, 19(2), 433-443. (Scopus 0.48 процентиль) [//dx.doi.org/10.21511/ppm.19\(2\).2021.34](https://dx.doi.org/10.21511/ppm.19(2).2021.34)

A.Yessentay, A.Kireyeva, M.Khalitova, N.Abilkair . Financing of healthcare facilities in pension system assets of ecologically problematic regions in Kazakhstan // Journal of Asian Finance, Economics and Business 7(7), p. 531-541 DOI:10.13106/jafeb.2020.vol7.no7.531